

İSLÂM'DA EĞİTİM*

ABDULLAH MUHAMMED KHOUJ

ÇEV. SEMRA ÇİNEMRE**

Education in Islam

Abstract: This article, in which a conceptual framework of the educational system in Islam is offered, introduces the subject matter citing that this system derives from the Qur'an, the Hadith and scholarly analysis. The remaining of the article such as the purpose, objectives, characters and methods of education in Islam are explained by referring especially to the Qur'an and sometimes to Hadiths. In addition, it is clarified that contrary to the common belief, the educational system in Islam covers all aspects of life and times. It is also stated that the primary source of beneficial knowledge in Islam is the Qur'an itself. It is emphasized that the Qur'an gives a great importance on knowledge, dealt with the characters of beneficial knowledge and principles of implementing these knowledge in daily life.

Key Words: education, education in Islam, purpose of education, characters of education in Islam, beneficial knowledge.

* Bu makale, Religious Pluralism and Religious Education, ed. Norma H. Thompson, Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1988, kitabı içindeki "Education in Islam" başlıklı bölümün (222-248) çevirisidir.

** Arş. Gör., OMÜSBE Din Eğitimi ABD [semra_c.emre@hotmail.com].

Özet: İslam eğitim sisteminin kavramsal çerçevesinin sunulduğu bu makalede, bu sistemin kaynaklarının Kur'an, sünnet ve içtihat olduğu belirtilerek konuya giriş yapılmıştır. Makalenin takip eden bölümlerinde de İslam eğitim sisteminin amaçları, hedefleri, özellikleri ve metotları, özellikle ayetlere, zaman zaman da hadislere atıfta bulunulmak suretiyle açıklığa kavuşturulmuştur. Bunun yanında İslam eğitim sisteminin, zannedilenin aksine, hayatın pek çok yönünü ve tüm zamanları kapsayan bir özelliğe sahip olduğu açıklanmıştır. Öte yandan yararlı ilmin asıl kaynağının Kur'an olduğu belirtilmiş, Kur'an'da ilme verilen önem, yararlı ilmin vasıfları ve ilmi hayata geçirme prensipleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: eğitim, İslam'da eğitim, eğitimin amacı, İslam'da eğitimin özellikleri, yararlı ilim.

1. Giriş

İçinde bulunduğumuz tekno-endüstriyel çağda yaşayan pek çok kimse, hakikati insanoğlunun oluşturduğuna; maddi çevreyi gözleyerek elde edilen bilimsel anlayışın en güvenilir, tam ve bilgi kaynağı olmaya daha elverişli bulunduğuna; ortaya çıkan teknoloji ve süreçlerinin insanın başarısı ve yanılmazlığının belirleyicisi olduğuna inanmaktadır. Aynı zamanda, şahsî ve meslekî başarıya giden yolun, insanî değerleri şekillendirici ve insanın etik ya da ahlâkî davranışlarının standartlarını belirleyici bir faktör olarak bilimin kullanılmasında yattığını düşünmektedir.

Bu yaklaşımın gerçeğe ya da realiteye geçerliğini test etmenin bir yolu, üzerine dayandığı eğitim materyallerinin, insanların gelişimlerinde duyacakları kişisel ihtiyaç ve gereksinimleri hususunda farkındalıklarını yeterince sağlayıp sağlamadığını tespit etmektir. Benzer şekilde, sadece maddi çevreyi gözleyerek elde edilen bu bilginin bir nesilden diğerine orijinalliğini koruyarak aktarılıp aktarılamayacağını da ölçmemiz gerekmektedir.

Her ne kadar filozof ve eğitimciler bir toplum tarafından ihtiyaç duyulan bilginin geliştirilip transfer edilmesi sisteminin eğitim olarak adlandırılmasında görüş birliğine varmış olsalar da, eğitimin gerçek bir tanımı üzerinde mutabakat sağlayamamışlardır. Bazıları; eğitimi, ilkelelerinin evrensel düzeyde geçerli olması ve ölçülebilir şekilde kategorize

edilebilmesi yönüyle bir bilim olarak düşünmektedir. Diğerleri ise; kısmen sezgiye dayalı olması, bireyin aşkın ve ölçülemeyen yapısını yansıtması sebebiyle onu bir sanat olarak görmektedirler.

Eğitim, bireyin davranışını olumlu yönde etkileyen insanî değerlerin bir transferidir. Bu transfer işi, çok nesnel (bilimsel) olandan öznel (kişisel) olana kadar oldukça geniş bir süreci kapsamaktadır.

Eğitimi bir bilim olarak sınıflandıranlar genellikle bilimi ya da gözlemlenebilir ölçütünü bilginin asıl kaynağı olarak görmektedirler. Gerçekten de bilim, böylesine önemli bir pozisyon arz etmekte midir? Şayet insan doğası sınırlıysa ve yanılma ihtimali taşıyorsa; nasıl olur da insan çabasının bir ürünü olan bilim, hakikatin nihaî kaynağı olabilir? Eğer insanlar, tüm realitenin İlâhî Yaratıcısının rehberliğini düşüncelerinden çıkarıp, neyin objektif olduğuna karar verecek otoritenin kendileri olduğunu iddia ederlerse; onların ortaya koyduğu esaslar zorunlu olarak bir sübjektivizm olmaz mı? Şayet bilim; insanlığın iksiri ise, neden kişilerarası anlaşmazlık, sosyo-ekonomik kriz ve tedavi edilemez hastalıklar gibi günlük pek çok problemle karşı karşıya kalmaktayız? Her ne kadar pek çok sosyalbilimci, bilimsel metodu kendi alanına uygun bir biçimde uygulamakta ise de, duygusal ve sosyal pek çok çatışmayı çözememektedir.

Öte yandan, eğer eğitim bir sanat olarak sınıflandırılırsa, biz bu sanatın sonuçlarını nasıl genelleyebiliriz? Zira sanat, şahsî tecrübe ve öznel değerlendirmeye dayanmaktadır. Nitekim pek çok sanatkâr, bilimsel bir metotla eğitilmiş olsa da, sanatlarını icra etme biçimleri kişiseldir.

Eğitim, hem öznel hem de nesnel metotları içermektedir. Objektif metotlar, öğrenciler arasında akran rekabetinin akademik başarıya etkisi gibi, belli öğrenme alanlarında, bazı davranışların öğrenimi için geçerli olabilir. Nesnel metotlar ise, insanî değerleri anlamak için kullanılabilir; fakat objektif metotlar aynı zamanda değerlerin yapısı bozulmadığı sürece insanî değerlerin anlaşılmasını geliştirmede de kullanılabilir.

Öznel ve nesnel metotların her ikisi de, özellikle birbirlerini tamamladıkları takdirde hakikatin ya da bilginin etkili birer kaynağı olabilirler.

Fakat yine de bilginin bu iki kaynağına rehberlik edecek başka bir bilgi kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da, insanoğlunun dışındaki objektivitedir; çünkü o, insanoğlunun kendisini anlayabileceğinden çok daha iyi bir şekilde onun yaradılışını ve psikolojik yapısını bilen Yaratıcıdan gelmektedir.

Eğitimin bu kaynaktan gelen anlamı ve tanımı, İslâm eğitim sistemi ni incelediğimizde, bu sistemin insanın beşikten mezara kadar kendisiyle nasıl ilgilendiğini ve yaşamının bütün yönlerini nasıl kapsadığını gördüğümüzde açıklık kazanacaktır. Bu sistemin unsurları, bireyin bilgi arayışını yönlendirmek ve arzu edilen davranışları ortaya çıkarmak için belli kurallar öngörmektedir.

İslâm eğitim sistemi, Müslümanların vahiy kaynaklı kutsal kitabı Kur'an; onun manasını gözler önüne seren Hadis ve ilmî açıklamalardan neşet etmektedir. Yararlı bilginin temel kaynağı olan Kur'an, bir kimya kitabı ya da eğitim kılavuzu ile mukayese edilemez. O, insanları çalışmaya ve etrafındaki her şeyi tefekkür etmeye teşvik eden ilâhî bir şekilde vahyolunmuş kılavuz kitaptır. Bu ilâhî bilginin pratik manada açıklama ve uygulaması olarak Muhammed (sav)'in hadisleri, Peygamberin belli davranışları pekiştirmek ve istenmeyen bazı davranış biçimlerinden de vazgeçirmedeki rolünü göstermektedir.

İslâmî bilginin üçüncü kaynağı; hakkında Kur'an ya da sünnette açık bir karar bulunmayan mevcut problem ve ilgili meselelere çözüm yolları geliştirme çabası olan içtihat. İctihat, kıyas ve icma şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Derin bir Kur'an ve Hadis bilgisine dayanan içtihadın tüm alanı, çoğulcu bir toplumda eğitime İslâmî bir katkı niteliğindedir.¹

Pek çok kimse, yaklaşık 1400 yıl öncesinde vahyedilen Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in hadislerinin modern hayatta hâlâ uygulanabilir olup olmadığını sorgulamaktadır. Bu soruyu yanıtlamak için, İslâm'ın temel

¹ Bk. Fazlur Rahman, *Islam* (Greenwich, Conn.: Holt, Rinehart, and Winston, 1966; New York: Doubleday Anchor Books, 1968); and Said Ramadan, *Islamic Law: Its Scopes and Equity* (London: Macmillan, 1961; 2nd ed., 1970).

yapısının, onun tüm ideallerini ve eğitim sistemini nasıl etkilediğini incelememiz gerekmektedir.

Bu makale, Kur'an'da ve Hz. Muhammed'in hadislerinde ortaya konduğu şekliyle İslâm eğitiminin kavramsal bir çerçevesini sunmaktadır. Her ne kadar bu makale belli felsefî argümanlara işaret etmese de, İslâm eğitim sistemini sunmakta ve insan gayreti için temel yönlendirici olan bilgiyi tavsif etmektedir. Bu sistemin unsurları -amaç, hedef, özellik ve metotlar- ilâhî Kur'an vahyinde açık bir şekilde ifade edilmektedir.

2. İslâm'da Eğitimin Amacı

Hakikatin nihaî kaynağı olan Allah, İslâm'da eğitimin genel amacını Kur'an'da şu şekilde ifade etmektedir:

Böbürlenme, çünkü Allah (zenginlik içinde) böbürleneni sevmez. Fakat Allah'ın sana bahşettiği (varlık) ile Ahiret Yurdunu iste, bu dünyadaki nasibini de unutma: Ancak Allah'ın sana ihsan buyurduğu gibi sen de öyle ihsanda bulun ve yeryüzünde (fırsat kollayarak) fesat çıkarmak isteme: Zira Allah fesat çıkarana sevmez. (28:76-77)²

281
OMÜİFD

Bu ayetler, insanoğullarına toplumun üyeleri olarak nasıl uygun bir şekilde yaşamaları gerektiğine ve ahiret düşüncesiyle bu dünyevî hayattan nasıl faydalanacaklarına ilişkin temel ilkelerin öğretisini açıklamaktadır.

Bu amacın birtakım hedefleri vardır. Her hedef, inanç çarkı üzerinde bir tel mesabesindedir. Farklı telleri bir arada tutan macun, Allah inancıdır. Çarkın dış çerçevesi ise, bireyin tüm eylemlerinde bu inancını uygulamasıdır.

İlk hedef, insanoğullarını Yaraticıları olan Allah'tan haberdar etmektir. Bireyler bu farkındalığa sahip olduklarında, Allah'la bir ilişki kurabilirler. Allah şöyle buyurmaktadır:

² Çeviri boyunca belirtilen ayet mealleri için, Mustafa Ortaç'ın hazırlamış olduğu *Kur'an-ı Kerim ve İngilizce-Türkçe Meâlî* (Ankara: Rayiha Yayıncılık, 2007)'nden yararlanılmıştır. (Çev. notu).

Senden önce hiçbir elçi göndermedik ki; kendisine bizim tarafımızdan şu vahiy gönderilmiş olmasın: Benden başka ilâh yoktur; o halde bana ibadet ve kulluk edin. (21:25)

Bu ilişki, bireyin Allah'a teslimiyetinden ortaya çıkmaktadır ki bu mümkündür; çünkü bizim Allah hakkında bilgimiz, O'nun bizim yararımız için ne emrettiğini bilmemize imkân sağlamaktadır. Bu teslimiyetin bir mahsulü, tevhiddir.

Birincinin tabii bir sonucu olan ikinci hedef; insan davranışını, inanca muvafık kılarak dengeli ve uyumlu bir kişilik oluşturmaktadır. Nitekim Allah'a inanmak, bu inancı ortaya koyan ve yansıtan davranışlarla bir arada bulunmadıkça yeterli olmaz. Bir kimsenin davranışları, inancını yansıtmalıdır. Eğer insanlar uyumlu kişiliklere sahip olmak istiyorlarsa, Allah'a teslim olmak zorundadırlar. Bu teslimiyet, kişinin inançlarını gerektirmektedir; yani, Allah'ın beyan ettiği gibi, davranış, inançla uyum sağlamalıdır:

282

OMÜİFD

Ancak nefislerini temizleyen, Rabb'lerinin ismini yücelten ve (gönüllerini açarak) namaza devam edenler felâh bulacaktır. Fakat siz, dünya hayatını tercih ediyorsunuz. (87:14-16)

Hem kişisel hem de sosyal düzeydeki tevhid, uyumlu bir kişilik, kaynaşmış bir aile ve ahenkli bir toplum meydana getirir. Aile ve toplum, bireylerden meydana geldiği için, bu iki birliğin ahengi, insan kişiliğinin uyumuna bağlıdır. Eğer her aile üyesi dengeli bir kişiliğe sahipse, bir bütün olarak aile birliği de uyumlu olabilir. Benzer şekilde, tüm aileler aynı inançları paylaşır ve uyumlu olurlarsa, inançta birlik sağladığından toplum da iyi bir şekilde işleyecektir. Her ne kadar bu biraraya gelme süreci mekanik bir şekilde olmasa da, bireysel özgür irade ve kanaati gerektirmektedir. Allah, insanoğluna uyumlu ve birlik olma isteğini vermiştir. Bu uyumu gerçekleştiren birey, halinden hoşnut ve rahat olur.

Bireye, gerçeği, bu geçici hayatın normal bir parçası olarak kabul etmeyi ve onunla ilgilenmeyi öğretmek, İslâm'da eğitimin üçüncü hedefidir. Yaratıcılarına boyun eğen insanlar, kendi faniliklerini farkına varırlar. Çünkü onlar gerçekçi olduklarından, çevrelerine pozitif bir yolla nasıl

adapte olacaklarını ve kendi entelektüel kabiliyetlerini en yüksek düzeyde nasıl kullanacaklarını bilirler. Allah, insanlara, çevreyi akıllıca kullanarak, kendilerini nasıl daha iyi bir duruma getirebileceklerini açıklamaktadır:

Ve Allah, yeryüzünü sizin için döşek kılmış (yaymış), orada ulaşacağınız yere gidebilmeniz için geniş boğazlı yollar açmıştır. (71:19-20)
Sizi birbirinizin şiddetinden koruması, sizin faydanız için ona zırh yapma sanatını öğreten Bizdik: Şimdi siz şükrediyor musunuz? (21:80)

Dördüncü hedef; bireylere akrabalık, aidiyet ve soy bakımından ihtiyaçlarını karşılayarak duygusal açıdan nasıl dengeli olacaklarını göstermektir.³ Allah, insanoğlunu dostluk ihtiyacı ile yaratmıştır. İnsanoğlu, duygusal açıdan gönüllü olmak ve ortak tecrübeleri geliştirmek suretiyle kişilerarası sağlıklı ilişkiler kurarak, güvensizliğin üstesinden gelir. Allah şöyle buyurmaktadır:

İnsanı sudan yaratan O'dur: Sonra da onlara soy ve akrabalık vermiştir: Rabbin (her şeye) kâdirdir. (25:54)
O'nun ayetlerinden biri de; onlarla sükûnet bulasınız diye kendi içinizden sizler için eşler yaratmasıdır. Ve sizin (kalplerinizin) arasına sevgi ve sevgi ve merhamet yerleştirmiştir. Şüphesiz bunda, düşünenler için ibretler vardır. (30:21)

Dördüncünün bir neticesi olan beşinci hedef, hem insanlığın birliği hem de tüm insanların eşitliği için bireye bir inancı telkin etmektir. Allah şöyle vahyetmiştir:

Gerçekten işte bu, tek bir ümmet olarak sizin ümmetinizdir ve Ben, sizin Rabbinizim; o halde (başkasından değil) benden sakının.(23:52)

Böylece, akrabalık, aidiyet ve soy bakımından ihtiyaçları karşıladıktan sonra, bireyler insanlığın daha yüksek bir seviyesine ilerlemeye hazır dırlar. Allah, insan doğasını bildiğinden, barış ve istikrarı yansıtan uyumlu ve adil bir toplumun meydana gelmesi için, insanlığın birliğinin önemli bir öngereksinim olduğunu bireylere göstermektedir. Bu barışçıl

³ Eric Fromm, *Man for Himself* başlıklı kitabında bu kavramları tartışmıştır. (Greenwich, Conn.:Holt, Rinehart, and Winston, 1947).

ve istikrarlı durum, tüm insanların, Allah'ın huzurunda eşit olduğu bir inancı ortaya koymaktadır.

Tüm farklı hedefleri birleştiren bir aşama olan altıncı hedef, İslâm itikadı ve İslâm hukukuna dayanan bir toplum oluşturmaktır. Diğer beş hedefi devam ettirmek için Allah, Müslümanlara İslâmî prensipleri muhafaza etmeyi emretmiştir. İslâm inancını tebliğ etmek suretiyle onlar, tek Allah inancı üzerine kurulmuş eşitlikçi bir toplum inşa edebilirler.

Bu hedeflerin odak noktası, her bireyi sadece iyi bir vatandaş olarak değil; aynı zamanda iyi bir insanoğlu olarak yetiştirmektir. Seküler terimlerle ifade edilen iyi nitelikler, bir toplumdaki çeşitlilik göstermektedir. İyi bir vatandaş, coğrafî ve siyasî alanlarla sınırlanmıştır.⁴ Bir ulustaki iyi vatandaşın özellikleri, bir dereceye kadar o muayyen ulusun ideallerine bağlı olmak zorundadır. Gayri müslim bir çevrede 'iyi vatandaş' kavramı, tamamen o muayyen toplumun felsefeleri üzerine dayanır. Mesela, bir kurum, insan ilişkilerinde ve meslekte başarılı olan kimseyi iyi bir vatandaş olarak farz edebilir. Başka bir millet ya da kurum ise, itaatkâr kimsenin iyi bir vatandaş olduğunu söyleyebilir. Bireyler kendilerini adanmış yurtseverler olduklarından dolayı; meslekte başarısız olsalar dahi, iyi vatandaşlar olarak kabul edilebilirler.

Kur'an'da ifade edildiği üzere, iyi bir kimsenin nitelikleri, iyi bir müslümanın nitelikleriyle aynıdır. Bu nedenle, İslâm'da eğitimin amacı, yalnız "iyi bir vatandaş" değil; aynı zamanda "iyi bir insanoğlu" yetiştirmektir. Dahası, İslâm'da eğitim sistemi, kişisel nitelikleri geliştirmenin de ötesine gider. Bu sistem; bireylere, Yaratıcılarıyla, hemcinsleriyle, diğer yaratılmışlarla ve doğayla nasıl uyum içerisinde yaşayacaklarını öğretme hususunda daha kapsamlı hedefleri takip etmeye çalışır. O, insan varlığının gayesini ve kişilerarası ilişkilerin şartlarını göstererek insan ilişkilerinin farklı şekillerini açıklar. Bu sistemin hedefleri, bir insanoğlunun yaşam boyunca geçireceği farklı ilişkileri doğrudan etkilemektedir.

⁴ Mohammad Qutb, *Minhaj Al-Tarbiah Al-Islamiyyah*, 2nd ed. (Dar Damashq).

A. İnsanın Allah'la İlişkisi

İslâm'da, tüm mevcûdatın merkezi olan Allah'ın, tek ve kâdir-i mutlak olduğu bireye öğretilir. O, ilk ve sondur. Hiçbir şey O'na benzemez. Her şey kendisine muhtaç olduğu halde; O, hiçbir şeye muhtaç değildir. O, sadece Bir'dir. Bu sebeple, kişi Allah'a ibadet etmeli ve ilâhî mesajı izlemelidir. Allah şöyle buyurmaktadır:

Ben, cinleri ve insanları yalnız bana ibadet etsinler diye yarattım.
(51:56)

İnsanlar, O'na ibadet etmek ve O'na inanmak için yaratıldılar; bir başka deyişle, insanlar Yaratıcılarına kulluk etmek, O'nu bilmek ve sevmek için yaratılmışlardır. Hem inanç hem de ibadet, Allah'a açık gönüllü olmaya dayanmaktadır ve bu suretle Allah'tan da yarattığı her şeye istikrar ve iç huzuru gibi ferahlık gelecektir. Yaratıcıya yakınlık, müminin sahip olduğu inancın ölçüsüyle belirlenir. Nasıl ki sağlam bir iman, samimi bir ilişkiden kaynaklanıyorsa; zayıf iman da, bireyin Allah'tan ve diğer insanlardan uzaklaşmasıyla ortaya çıkar. Allah şöyle buyurmaktadır:

Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve O'nun elçisine iman eder ve asla şüpheye düşmezler. Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat ederler: İşte bunlar sadık olanların ta kendileridir. (49:15)

Allah, insanoğullarına, kendisine daha yakın olacakları ve bu samimiyet vasıtasıyla uyumlu ve bütüncül kişilikler geliştirecekleri yollar sunmaktadır. Tüm insanların Yaratıcılarını hatırlama ve bu suretle dünyayı değiştirme yolunda zorunlu bir adım olarak kendilerini değiştirmelerini sağlamak için gerekli olan bu vasıtalar, İslâm'ın şartlarında mevcuttur.

Allah, bu samimi ilişki türünün diğer ilişki çeşitlerini kurmada bir örnek olması gerektiğini öğretmektedir. Allah'a iman, kişinin bu diğer ilişkilerindeki seyrini belirlemektedir. Yaratıcıyla yakın bir ilişkiye sahip olmak; bireylerin, kendi varlıklarının gayesini idrak etmelerine, diğerleriyle ilgili hususlarda da doğru yolu (Allah'ın kanununu) bilmelerine ve tüm insanlara saygı duymalarına imkân sağlamaktadır. Böyle yapmak

suretiyle, bireylerin sahip oldukları her etkileşim, onların Allah'a korku ya da sevgilerini yansıtabilir.

B. İnsanın Kendisiyle İlişkisi

Her şeyin Yaratacısı ve idarecisi olarak Allah'a inanan bireyler, kendilerine ve başkalarına genellikle saygı duyar; güçsüzlüklerini kabul edip üstesinden gelmeye çalışır, güçlü yanlarını tanır ve olumlu vasıflarını, faydalı bir şekilde kullanırlar. Kalpleriyle Allah'tan korkan kimseler tanım itibarıyla dürüst kimselerdir: Onlar hem kendilerine hem de başkalarına karşı dürüsttürler. Dürüst bir kimse olmanın anahtarı, kabul etmektir. Dürüst kimse, her ikisinin de nihai kaynağının Allah olduğunu ve birey için gerçekten neyin iyi olduğunu yalnız Allah'ın bildiğini kabul ederek iyiyi birlikte kötüyü de kabul eder.

Eğer, onlara bir iyilik gelirse; "Bu, Allah'tandır." derler. Ancak, bir kötülük olursa; "Bu sendendir." derler. De ki: "Her şey Allah'tandır." (4:78)

286

OMÜİFD

Bireyler, dürüst olmaya çalışırken kendi sınırlı yeteneklerini kabul etmek, kusurlarını tanımak ve güçlü yönlerini geliştirmek zorundadırlar. Bireyler bir kere bunu başardıklarında; eleştiriyi karşılayabilir, başkalarının samimi tavsiyelerini memnuniyetle kabul edebilir, bu tavsiyelerin geçerliğini inceleyebilir ve bunun, Kur'an ve Peygamber'in hadisleriyle örtüşüp örtüşmediğine karar verebilirler.

Kabullenme, aynı zamanda açık fikirli olmayı ve insan doğasıyla uyumlu olan şeyi kabul edip, onunla çelişen şeyi redderek diğer insanlara açık olmayı da ifade eder. İslâm'da, insanlara dürüstlük ve gerçekliğin kabulü de dahil, İslâm tarafından savunulan olumlu vasıflar öğretilmelidir. Çocuğun düzeltilebilmesi ve dürüst olmanın kendisine öğretilmesi için, çocukluğunun başlangıcından itibaren buna vurgu yapılmalıdır.

C. Kişilerarası İlişkiler

İslâm'da iki kişi arasındaki ilişkiler, inanç birliği temelli kardeşliğe dayanmalıdır. Bu kardeşlik; saygı, dürüstlük, alçakgönüllülük, nezaket ve sabır gibi bazı pozitif niteliklerle ifade edilmektedir. Her birey, diğer in-

sanogullarına saygı göstermelidir. Bay ya da bayan olsun, hiç kimse, diğerlerini durumlarına ve/ya da sosyo-ekonomik statülerine dayanarak yargılamamalıdır.

Bir kimseyi ne söylediği ile yargılayacak olan kişi sadece Allah'tır. Bundan ötürü, bir kimse İslâmî prensiplere ters düşen görüşleri kabul ederek kendisine sorumluluk yüklememelidir. Mesela, farklı bir görüşe sahip bir kimseyle muhatap olurken Müslümanlar, ne aşağılayıcı ne de saldırgan olmalı; fakat bunun yerine, kendi inancını tartışacak ve açıklayacak derecede de açık fikirli olmalıdırlar.

Müslüman, kişilerarası ilişkilerinde dürüst ve samimi olmalıdır. Her ne kadar hüküm koymak Allah'a mahsus olsa da, bir birey gerektiğinde yapıcı eleştiriler sunabilmelidir. Hz. Muhammed (sav)'in söylediği ve aşağıdaki hadiste de gösterildiği üzere insan ilişkileri, İslâmî prensiplere dayanmalıdır.

Mümin, kardeşinin aynasıdır. (Hadis)

Aslında herkes, engellerin ve zararlı alışkanlıkların üstesinden gelme konusunda başkalarına yardım etmelidir. Hz. Muhammed (sav) şöyle ifade buyurmuştur:

“Din samimiyettir.” “Kime?” diye sorduk. “Allah'a, O'nun Kitab'ına, O'nun Elçi'sine, müslüman yöneticilere ve ümmete karşı.” dedi. (Sahih-i Müslim)

Müslümanlar tavsiyede bulunurken, kendi nüfuzlarını abartmamalı, başkalarına karşı nazik olmalıdırlar. Beraberinde yardımseverliği gerektiren nezaket, etnik-ırksal geçmişi ya da milliyetine bakılmasızın, herkese yapılmalıdır. Tüm insanlar başkalarının ihtiyaç ve arzularını düşünerek bencilliklerinin üstesinden gelmelidirler. Hz. Muhammed (sav) şöyle buyururken bu konuya işaret etmiştir:

Hiçbiriniz kendisi için istediği şeyi, kardeşi için de istemedikçe gerçek manada iman etmiş olmaz. (Müslim)

Saygı, dürüstlük, alçakgönüllülük ve nezaket gibi vasıfları edinmek için, bireyin sabra ihtiyacı vardır. Kur'an'ın pek çok yerinde Allah, mü-

minlere insan doğasında bulunması gereken en önemli niteliklerden biri olarak sabırlı olmaktan bahsetmektedir.

D. Birey ve Toplum

İslâm eğitim sistemi, manevi işlevinin yanında sosyo-ekonomik bazı değerleri de teşvik etmektedir. Bireyler, her ne kadar kendi şahsî ihtiyaçlarını karşılama hakkına sahip olsalar da; bunu, başkalarına ve topluma zarar vererek gerçekleştiremezler. Dürüstlük, kişinin yaşadığı topluma saygı duymasını zorunlu kılmaktadır. İslâm'ın bu inanç ve ibadet sistemi, bireyin, bunların temelindeki prensipleri benimsemesini gerektirmektedir. Bu benimseme neticesinde bireyler, prensiplerle bütünleşir ve onları, davranışlarının bir parçası haline getirirler. Bu bütünleşmeyi başaran birey, farklı etnik-ırksal geçmişlerden ve sosyo-ekonomik tabakalardan kimseler de dâhil olmak üzere, tüm insanların duygu, düşünce ve hissiyata sahip olduğunu idrak eder.

288

OMÜİFD

İnanç esasları, bu eğitim sisteminin sosyo-ekonomik değerlerine örnekler sunmaktadır. Bireyler, namaz kıldığı, zekât (yoksul hakkını) verdiği, oruç tuttuğu ve hacca gittiği zaman, topluma ve toplumun üyelerine saygı duymayı öğrenirler.

Zekât, Müslümanların, muhtaç kimseleri desteklemek amacıyla vermek zorunda oldukları yoksul hakkıdır. Bay ya da bayan, bir kimse, başkalarının yardıma ihtiyacı olduğunu fark ettiğinde, bunu alenîleştirmek şartıyla, zekât müessesesi sayesinde bu kimselere yardım etme imkânı bulur. Bu müessese, iki taraf -veren ve alan kimse- arasında hoş bir duygu oluşturur. Verenler, tamahlarının üstesinden gelir ve maddî sermaye biriktirme arzularını törpülerler.

Akraba ve arkadaş gözetmeksizin, sadece hak eden kimselere bir şeyler bağışlayarak zekat verenler oto-kontrolü, başkalarına saygıyı ve Allah'ın kendilerine verdiği şeyler için şükretmeyi öğrenirler. Böylece, yardım alan fakirler ne küçük düşürülür ne de rencide edilirler; haysiyetlerine de gölge düşürülmemiş olur. Kendilerini aşağı veya işe yaramaz hissetmek zorunda bırakılmazlar. Zekât alan fakir kimse, bazı insanların

kendi rahatlarıyla ilgilendiklerini fark edebilir. Bu karşılıklı ilişki, varlıklı kesimle yoksul kesim arasında müşterek bir anlayışa ve verenle alan arasında iyi bir duygu etkileşimine etki eder.

Bu süreçlerin mahsûlü; üyeleri âdiyet ve değer hissine sahip olan, birlik içinde ve adil bir toplumdur. Bu üyeler, toplumlarının ilerleme ve gelişmesinde pozitif bir rol oynayabileceklerini fark ederler. Netice itibarıyla, insan birliğinin anlamını öğrenirler. Toplumun aktif üyeleri olarak, meşru yollarla aidiyet ihtiyaçlarını karşılayabilirler.

E. Birey ve Çevre

İslâm'da insanoğulları ile tabiat arasındaki ilişki çok önemli olduğundan, bu durum Kur'an'da açıklanmıştır. Genel olarak, kişilerin çevrelerine yönelik ilişkileri iki kategoriye ayırılır; birincisi, çevreyi yararlı kazanımlar için kullanmak; ikincisi ise, kâinatı ve onun unsurlarını tefekkür etmektir. Allah, rahmeti gereği, bitkiler ve hayvanları insanların faydası için yaratmıştır. Onlar, bitkileri ve hayvanları; yiyecek, giyecek, barınma ve estetik ihtiyaçlarını karşılamak için kullanabilirler. Ancak, bunu yaparken hayvanlara ve tabiata saygılı davranmalı; kötü muamele etmemeye gayret göstermelidirler. Hayvanları spor uğruna öldürmemelidirler. Bir hayvanı ancak yiyecek için ya da insan yaşamını tehdit ettiği zaman öldürmelidirler. Hatta hukuken bir hayvanı öldürme hakları olsa dahi, bu davranışı merhametli bir biçimde yapmalıdırlar. Hz. Peygamber (sav), bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Gerçekten Allah, her şeyde liyakatli olmayı emretmiştir. Bu nedenle, öldürdüğünde iyi bir şekilde öldür, boğazladığında da iyi bir şekilde boğazla. Her biriniz bıçağını bilesin ve kestiği hayvanlara zulmetmekten kaçsın. (Müslim)

Peygamber'in bakış açısı; hisleri, zihnî yetenekleri ve idrakleri sebebiyle insanların, mahlûkat silsilesi içinde en yüksek konumda bulunduğuyla ilişkin Kur'ânî inançtan kaynaklanmaktadır. Allah'ın buyurduğu üzere, akıllılarını kullanmayan insanlar, bu silsilenin en alt seviyesinde bulunmaktadır:

Allah katında en şerhiler, sağırlar ve dilsizler -akıl erdirmeyenler-dir.
(8:22)

Öte yandan, kâdir-i mutlak Yaratacı olan Allah'ı razı etmek için zihnî yeteneklerini kullananlar, yeryüzünün halifesidirler. Hedeflerine ulaşmak suretiyle, çevrelerinden faydalanır, bu suretle yaşamlarını daha rahat bir hale getirirler.

Sizi yeryüzünün halifeleri yapan O'dur: Sizleri, bazınızı diğerlerinin üzerine, derecelerle yükseltmiştir: Size verdikleriyle sizi imtihan eder: Rabb'in cezası çabuk olandır: Şüphesiz O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. (6:165)

Hulâsa, bu ilişkiler yararlı bilgi üzerine inşa edilirse, ancak o zaman faydalı ve sağlıklı olur. Bu nedenle bireyler, bu tür bilgiyi hakikat ve adalet arayışlarında kullanmalıdırlar.

3. Yararlı İlim

290
OMÜİFD

İnsanlar; bilme, düşünme, plan yapma ve tahmin etme kabiliyetlerine sahiptirler. Uygun ilme sahip olmayan kimse, ne düzgün bir biçimde iş görebilir ne de insanlığın en üst seviyesine ulaşabilir. Bu nedenle, ancak ilim elde etmek için çaba gösterenler, varlığın en üst seviyesine ulaşacaktır. İşte bu sebeple, Allah bilenlerle bilmeyenler arasında bir ayırım yapmıştır. Allah, mükâfatı hak eden kimsenin esaslı ve sağlam bir kanıtının olduğunu söylemektedir:

De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri düşünür." (39:9)

Allah, insanoğluna bu hedefi elde etmesinde yardım etmek için, zihnî yeteneklerini nasıl kullanacağı hususunda yöntem ve talimatlar verir. Pek çok Kur'an ayetinde Allah, entelektüel araştırmayla bu âlemin sırlarını anlamaları için insanları teşvik eder.

Bu nedenle, ilâhî bilgi; bilginin diğer kaynaklarıyla ilgili prensipleri ve düzenlemeleri tesis etmek ve daha ileri araştırma, entelektüel ilerleme, insan mutluluğu ve gelişme sağlamak için kullanılabilir. Netice itibarıyla, ilâhî rehberi olan kimse diğer bilgi kaynaklarını düzenleyebilir ve yararlı

bilgiyi tatbik ederek doğru yolu takip edebilir. Bu suretle kişiler, anlayış alanlarını büyütebilir, farkındalıklarını genişletebilir ve böylelikle kendilerini ve yaşadıkları toplumu geliştirebilirler. Allah, ilmi araştırmak ve uygulamak için duyuları kullanmanın önemini açıklamaktadır. Allah, Kur'an'da ilmi elde etmeyle uygulama arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Rabb'inin ismi ile oku! O ki insanı (yalnızca) bir kan pıhtısından yarattı: Oku! Rabb'in kerem sahibidir. O ki, insana kalemi (kullanmayı) öğretmiştir. İnsana bilmediği şeyleri öğretmiştir. (96:1-5)

Allah, insanoğullarına yararlı bilginin; yani İslâmî prensiplerle örtüşenlerin tüm kaynaklarını keşfetmelerini teşvik eder.

De ki: "Göklerde ve yerde neler var bakınız"; fakat ne ayetler ne de uyarılar inanmayanlara fayda sağlar. (10:101)

Bu bilgi arayışı sonsuzdur. Hz. Peygamber (sav)'e göre, her zaman daha fazlasını isteyecek olan iki kimse vardır: Paraya tamah eden ve bilgiyi talep eden. İslâm'da tüm bilginin esası, ilâhî rehberliktir.

Bunlar, hikmetli Kitab'ın ayetleridir –güzel işler yapanlar için bir hidayet ve rahmettir. (31:2-3)

Allah insanlara, inancın bilgidен filizleneceğini bildirmektedir.

Allah'a ve O'nun elçilerine iman edenler, işte onlar samimi (hakikat sevdalısı) ve Rabb'leri katında tanıklık eden (şahit) kimselerdir: Onların hem mükâfatları hem de nurları vardır. Fakat; Allah'a karşı olup ayetlerimizi reddedenler, işte onlar cehennem ashabıdır. (57:19)

Dolayısıyla ibadet, Kur'an'ı ve Hz. Peygamber (sav)'in Hadislerini anlamakla husûle gelmektedir. Allah, ilâhî bilgiye dayanan ibadeti sever. Hz. Peygamber (sav), şöyle buyurmaktadır:

Allah'ın bana verdiği hidayet ve ilmin misâli, yeryüzüne düşen bol bereketli yağmur gibidir, bunun bir kısmı yağmur suyunu emip dışarıya doğru bitki ve bolca yeşillik veren verimli topraktır. Başka bir kısmı ise serttir ve yağmur suyunu tutar; Allah, insanları onunla faydalandırır, onlar da içecekler, hayvanlarının ondan içmesi ve tarımda arazinin sulanması için onu kullanırlar. Bir kısmı ise, ne suyu tutan ne de dışarıya doğru bitki getiren çorak arazidir (bu nedenle o toprak hiçbir yarar sağlamaz). İlki, Allah'ın dinini idrak eden ve Allah'ın be-

nim aracılığımla vahyettiği (ilimden) yarar elde eden, onu öğrenen ve başkalarına öğreten kimsedir. Son örnek ise, aldırış etmeyen ve Allah'ın benim aracılığımla gönderdiği rehberliği kabul etmeyen kimsedir. (Buhârî)

Bir kimsenin, bilginin tüm kaynaklarından istifade etmesi için ilâhî rehber ihtiyacı vardır. Bu rehberle sahip basiretli kimseler, problemlerini çözebilir ve çevrelerindeki her şeyle yiğitçe başa çıkabilirler. Onlar; sabırlıdır, kendilerini adanmışlardır, güçlü prensipleri ve değerleri benimserler ve ilâhî yolla belirlenmiş kaideleri kabul ederler. Onlar, güzel bir yaşamın anahtarının, Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu bilirler.

Kendilerine (hakikî) ilim verilenler şöyle dedi: "Yazıklar olsun size! Allah'ın (ahiretteki) mükâfâtı, iman edip salih amel işleyenler için daha hayırlıdır: fakat ona ancak (hayırlı işlerde) sebatla azmedenler kavuşacaktır." (28:80)

Yukarıda bahsedildiği üzere yararlı bilgi, prensip ve kaideler şeklinde Yaratıcı'dan gelmektedir. Bu prensip ve kaideler insanoğullarına; kendilerini, varlık gayelerini, başkalarıyla ilişkilerini ve çevrelerini anlamalarında yardımcı olur. Bu nedenle yararlı bilgi, genel rehberlik sunar ve tüm diğer bilgi kaynaklarının kaynağıdır; zira o, tevhitte, sağlam bir hukukî sistemden ve ahlâkî kanunlardan neşet etmektedir. İlâhî bilginin bu üç temeli insanlara hakikati arama, anlama ve uygulama hususunda yardım eder.

Allah, ilim ehli insanlara bahşettiği ayrıcalıkları şöyle tasvir etmektedir:

Allah, sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri (uygun) mertebelere (ve derecelere) yükseltecektir. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır. (58:11)

Biz dilediğimiz kimsenin (hikmet) derecelerini artırırız; fakat her ilim sahibinin üstünde bir Âlim vardır. (12:76)

Allah'ın prensiplerini, meslekî ve şahsî yaşamlarına doğru bir şekilde uygulayan kimseler, nasihat alacaklardır. Bu tür bilgiyi elde edip, onu mesleklerinde uygulayan bilimciler ve hekimler, Yaratıcı huzurundaki zayıflıklarını fark edeceklerdir. Onlar, mütevazı bir şekilde hareket ede-

cek, kendi inançlarını tashih edecek, kendilerini ve başkalarını terbiye edeceklerdir.

Müslümanlar, âlim ya da sıradan bir kimse olsunlar, kibirli olmamalı ve kendi zekâlarının aşırı derecede etkisinde kalmamalıdır. Kendi bilgilerinin üstün olduğunu ileri süren kimseler, eleştiri kabul edemezler; çünkü onlar, vehim halinde ve asılsız bir emniyet içinde yaşarlar. Öte yandan, kendi bilgisinin sınırlı olduğunu fark eden kimseler Allah'a şöyle dua ederler:

“Ey Rabbim! Benim ilmimi artır.” (20:114)

Ahlâkı bozuk bilim insanının değeri ya da ahlaksız hekimin kıymeti nedir? Asıl fonksiyonu, diğer insanlara ve canlılara zarar vermek olan bir aleti icat eden dâhi bir matematikçiyi nasıl değerlendirmeliyiz? Bu soruları tefekkür eden birey, ilâhi bilginin insanı eğittiğini, ona rehberlik ettiğini ve insan zihnini aydınlattığını görebilir.

293

OMÜİFD

Bu nedenle, İslâmî prensiplere göre, belli kriterleri taşıyan, teorik ya da uygulamalı, her bilgi yararlı olarak düşünülebilir. Yararlı bilgi, Allah'ı razı etmek için kullanılmalı, böylelikle bencil arzuları tatmin etmek için işe koşulmamalıdır. O, Allah'ın hükümlerini ve kanunlarını anlamaya ve uygulamaya katkıda bulunmalıdır. Bu bilgi, Allah'ın gücünün farkına varılması ve insan yaşamının geliştirilmesi için yeni yollar aramada rehberlik etmelidir.

Hz. Muhammed (sav), bilgi arayışının son derece önemli bir ibadet olduğunu ve yararlı bilgi elde etmenin onurlu bir iş olduğunu söylemiştir:

Şayet Allah, bir kimseyi faydalandırmak isterse, onun din anlayışını açar ve elbette bilgi, öğrenme vasıtasıyla elde edilir. Her kim bilgi elde etmek için bir istikamet tutturursa Allah onun Cennete giden yolunu kolaylaştıracaktır. (Buhârî)

Hz. Peygamber (sav), hem kadınlar hem de erkekler için bilgi elde etmenin imkan ve fırsatlarını sunmuştur:

Erkekler Hz. Peygamber (sav)'in tüm vaktini alırken, bazı kadınlar Hz. Peygamber (sav)'in kendileri için de bir gün tahsis etmesini istediler. Buna karşılık Hz. Peygamber, dinî emir ve yasaklar (ı anlatmak) için onlara bir gün için söz verdi. (Buhârî)

Yararlı ilme sahip olan kimseler, yaşamlarını geliştirebilir ve insanoğlunun, mahlûkat içerisinde en yüksek konuma sahip olduğunu yansıtan “yeryüzünün halifesi” olarak haklı yerlerini alabilirler. Yararlı bilgi, insanların koşullarını daha iyi hale getirmek için kullanılabilir. İnsanoğlunun, yaşamını geliştirmek için demiri kullanması bu noktaya işaret etmektedir. İnsanlık tarihi boyunca insanlar, uygun gereçleri yapmak için demiri kullanmışlardır.

Biz, peygamberlerimizi mutlaka mucizelerle gönderdik ve onlarla beraber Kitab'ı ve (doğru ve yanlışın) mîzânını gönderdik ki insanlar adaleti ayakta tutsunlar; ve insanlık için pek çok yararı yanında aşırı sert (bir madde) olan demiri indirdik. Allah, O'na ve elçilerine gaybî olarak kimin yardım edeceğini bildirecektir. Şüphesiz Allah, çok kuvvetli, güç sahibidir (ve iradesini kullanmaya muktedirdir). (57:25)

İslâm'da ilim, insanların itibar ve yetki kazanmaları için bir vasıta. O, insanlara sorumluluk duygusu verir ve onların kendi hak ve sorumluluklarının farkına varmalarını sağlar. Kişiler ne kadar statü kazanırlarsa, o kadar da sorumlu olurlar.

Allah, kendisinden başka ilâh olmadığına şahittir, melekler de, ilim sahibi olanlar da, hak ve adalet üzerinde duranlar da şahittirler. O'ndan başka ilâh yoktur, O güçlü ve hikmet sahibidir. (3:18)

Bu ilmi hayata geçirmek, dört temel prensip yoluyla gerçekleştirilebilir. Birinci prensip, bireylerin sağlam delille desteklenmeyen her bilgiye karşı olmaları gerektiğidir, başka bir ifadeyle; ilâhi bilgiyle uyuşmayan bilginin kabul edilemez olmasıdır. Bireyler, hakikati aramalı ve her ifadeyi teyit edecek delile sahip olmalıdırlar. Eğer bunu yaparlarsa, doğruluk olan ikinci prensibi kabul edip dünyevî ve uhrevî yaşamlarında uygulamada daha iyi donanımlı olurlar.

Dediler ki: “Cennete Yahudi ve Hristiyan olmadıkça hiç kimse giremez.” Bu, onların (boş) kuruntularıdır. De ki: “Eğer doğru söylüyorsanız delilinizi getirin.” Hayır, kim kendini Allah'ın zatına teslim

eder ve iyilik yaparsa; onun ecri Allah katındadır, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır. (2:111-12)

İkinci prensip, bir unsuru da yanlış bilgiyi reddetmek olan, doğruluktur. Güvenilir kimseler, kendilerine ve başkalarına karşı dürüsttüler. Kendi değerlerine ilişkin net bir algıları olduğundan, zayıflıklarını ve güçlerini kabul etmekten korkmazlar. İnsan yaşamının değerine inandıkları için hakkaniyet arar, sevgi ve nezaketi yayarlar. Onların gerçekçi tavırları, tüm potansiyellerini gerçekleştirmelerini sağlayan bir sâik olur. Hakikati bilen bu kişiler, onu nazik ve dürüst bir tavırla ortaya koymalıdır. Onlar aynı zamanda, yalnızca doğru yorumlar yapmak durumundadırlar. Kişiler yanlış kanıta dayalı varsayımlar yaptıkları zaman, asılsız vehimlerini ve çarpık hakikat algılarını yayarlar. Böylece onların hakikate yönelik yanlış algılarından dolayı inançları da hatalı olur. Dürüstlük çok önemli olduğu ve tevhitte kaynaklandığı için, insanlar bir şeyin doğru ya da yanlış olduğunu tespit etmek için sağlam idraklerini kullanmalıdırlar. Allah şöyle buyurur:

Allah hiçbir çocuk edinmiş değildir, O'nunla beraber bir ilâh da yoktur. (Şayet pek çok ilâh olsaydı) O vakit bütün ilâhlar yaratmış oldukları ile gelir ve birbirlerine üstün olmaya çalışırlardı! Allah, onların isnat ettikleri (türden) vasıflardan münezzehtir! (23:91)

Üçüncü prensip, körü körüne taklidin tehlikesini bilmektir. Allah şöyle buyurmaktadır:

Eğer yeryüzündekilerin çoğuna tâbi olursan, onlar seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna tâbi olurlar; onların yaptıkları yalandan başka bir şey değildir. (6:116)

Onlar: "Ancak dünya hayat bizim yaşayacağımız yerdir, burada yaşar ve ölürüz ve bizi, ancak zaman helâk edebilir." dediler. Fakat onların buna dair bilgileri yoktur, onlar ancak zan yürütürler. Kendilerine açık açık ayetlerimiz okunduğu vakit, onarın delilleri ancak, "Doğru söylüyorsanız, babalarımızı (geri) getirin!" demek olmuştur. (45:24-25)

Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardından gitme; zira kulak, göz ve gönül (içindeki his), bunların hepsi, (Hesap Gününde) sorgulanacaktır. (17:36)

Bireylerin zihinsel yetenekleri ne olursa olsun, onlar kendilerine sunulan her bilgi parçasını körü körüne kabul etmemelidirler; zira körü körüne itaat, büyüme ve gelişmeyi engeller. Diğer insanoğullarını körü körüne taklit edenler cehaletin kurbanıdır. Hatta safsata fikirleri kabul eden zeki kişiler de kendi şahsî gelişimlerine engel koymuş olurlar. Ancak, okuma yazma bilmemek cehalet değildir. Cahil kimseler, hiçbir ahlâkî prensip ya da değeri kabullenmeyen; arzuladıkları her şeyi yapan, sorumluluğu ve muteber hükmü kabul etmekten imtina edenlerdir. Onların zihinleri faydasız bilgiyle harcanmıştır.

Cehaletin iki olumsuz etkisi, bireyin yozlaşması ve toplumun çökmesidir. Allah, Musa (a.s)'ın milletine ait insanları, dar görüşlü ve maddi hevaları ile hareket eden kimseler olarak nitelendirmektedir.

Derken, zenginliğini gösteren (dünyevî) ziyeti (nin gururu) ile kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler şöyle söylerler: "Keşke Karun'a verilenlerin benzeri bizim de olsa! Gerçekten o, çok büyük bahtiyarlık sahibi!" (28:79)

296

OMÜİFD

Eğer bu kimseler, faydalı ilmi elde etmiş olsalardı, maddî sermayenin zarar verici olabileceğini fark etmiş olurlardı. Hakiki zenginlik, Kıyamet Günü Allah'tan gelecektir. Dünyevî mal-mülkler bir kimsenin refahının gerçek bir sembolü değildirler, onlar ancak sahte güvenliğin bir serabı olabilirler.

Kur'an'da bildirildiği gibi, öğretme yeteneği bahşedilmiş kimseler, diğer insanlara da öğretmek ve rehberlik etmek zorundadırlar. Hz. Peygamber (sav)'in açıkladığı gibi; peygamberlerin vârisleri olan âlimler, gerekli inançları öğretmeli ve yararlı bilgiyi bildirmelidirler. Allah şöyle buyurmaktadır:

Müminler toptan seferber olmamalı; şayet her fırkadan içlerinden bir taife geride kalıp kendilerini dinde tahsil etmeye adanmış olsalar ve kavimlerine döndükleri vakit onları uyarsalardı belki onlar da (öğrenebilir) ve (kötülüklerle karşı) sakınırlardı. (9:122)

Hz. Muhammed (sav), âlimlerle diğer kişiler arasında karşılıklı bir ilişki olması gerektiğini bildirmiştir. O, bilenlerin, bilmeyenlere öğretmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bir bilgi öğrenip bu bilgiyi bir sır gibi saklayan ve başkalarına öğretmeyen kimsenin ağzını Allah Kıyamet Günü hayvan şekline sokacaktır.

İlim arayışı içinde olan kimseler, erdemli âlimlerden öğrenmeye çalışmalıdırlar. Soru sormaktan ve cevaplarını almak için yola düşmekte tereddüt etmemelidirler. Peygamberler gibi Allah'ın gibi en şerefli insanları, yararlı ilmin izinde yollara düşmüşlerdir.

Allah, şâni çok yüce olan, âlemlerin tek melikidir. Sana vahyi tam olarak bitmeden Kur'an'da acele etme, fakat de ki: "Ey Rabbim! Benim ilmimi artır." (20:114)

Mesela, Hz. Musa (a.s), bilgili bir kimse hakkında bir haber aldığında, yararlı bir bilgi almak ümidiyle bu bilge kişiyi ziyaret ederdi

297

OMÜİFD

Musa ona dedi ki: "Sana öğretilmiş olan (daha yüksek) hakikate varan ilimlerinden bana öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?" (Öteki şöyle dedi): "Şüphesiz benim yanımdaki bu ilme sabretmeye senin asla gücün yetmez! Ve kendi ilminle kavrayamadığın şeylere nasıl sabredeceksin?" Musa şöyle dedi: "Allah'ın dilemesi ile beni (gerçekten) sabırlı bulacaksın ve hiçbir işinde sana karşı gelmem." (18:66-69)

Dördüncü prensip, faydalı ilmi arayan kimselerin açık fikirli olmaları gerektiğidir. Bu kimseler, miyopik bir bakış açısıyla sınırlı olmamalıdır. Fikirleri, yanlış bir kaynaktan veya kötü bir tecrübeden kaynaklanmamalıdır. Yargıları sadece, bir felsefe ya da tek bir araştırma metoduyla sınırlanmış olmamalıdır. Allah şöyle buyurmaktadır:

O kullar ki Kelâmı dinlerler ve ona en iyi (anlamıyla) uyarlar. İşte onlar, Allah'ın kendilerine hidayet verdiği kimselerdir ve kâmil akıl sahibi olanlar da onlardır. (39:18)

Allah, Müslümanlara aldıkları her bilgiyi incelemelerini ve gözden geçirmelerini emreder. Onların kararları ön yargılı olmamalıdır. Onlar ilâhi prensipleri, neyin iyi ve yararlı; neyin kötü ve zararlı olduğunun

nihaî ölçütü olarak kullanmak suretiyle tüm bilgiyi anlamlı ve test etmelidir.

Özetlemek gerekirse; ilâhi bilginin ortaya koyduğu rehberlik, hangi bilgi kaynağının yararlı, hangisinin zararlı olduğunu belirler. İlâhi rehberliğe sahip olan tüm alanlardaki âlimler, kendi yaşamlarını zenginleştirebilir ve akademik araştırma alanlarını yönlendirebilirler. Bu şekilde zenginleşmiş âlimler, maddi zenginlik arzuları ya da prestijli durumlarıyla motive olmamışlardır. Onların asıl arzuları, güçsüzlüklerini ve kusurlarını tanıyarak potansiyellerini azami mertebeye erdirmektir.

Öneminden ötürü, yararlı bilgi, formal ya da informal olsun, her eğitim müfredat sisteminin birincil unsuru olmalıdır. Zira, hem çocuk hem de yetişkinlerin bu rehberliğe ihtiyacı vardır. Her ne kadar Müslümanlar, her tecrübeden öğrenmeye çalışsa da, bilimsel bilginin sadece tek bir bilgi kaynağı olduğunu; insan anlayışı için nihâî anahtar olmadığını bilmelidirler. İnsanlar yararlı bilgiyi, her konuda ve tüm ilişkilerinde bilgilerinin temel kaynağı olarak kullanmalıdırlar.

4. Özellikler

-Amaç, hedefler ve yararlı bilgi- gibi çeşitli unsurlardan meydana gelen bu bütün takım, İslâm eğitim sistemine belli özellikler vermektedir. Her şeyden önce bu özellikler şunlardır:

- 1.Kapsamlı ve evrenseldir.
- 2.Dengeli ve ahenklidir.
- 3.Gerçekçidir.
- 4.Süreklidir.
- 5.Eşsizdir.

A. Kapsamlılık ve Evrensellik

Yukarıda da belirtildiği üzere, İslâm eğitim sistemi, insan doğasıyla uyumlu olduğundan, insan kişiliğinin fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ruhsal yönlerine eşit derecede önem vererek, insan yaşamının her boyutunu ele almaktadır. İnsan gelişiminin her aşamasına hitap eder, sağlıklı insan gelişimini teşvik eder ve bireylerin, içinde buldukları top-

lumlarına müspet bir şekilde adapte olmalarına yardım eder. Bu eğitim sistemi içerisinde bireyler, yetiştirildikleri toplumdan farklı olarak, toplumlara yapıcı bir şekilde uyum sağlamalarına yardım edecek olan davranış kalıplarını kazanırlar. Bu bağlamda, bu sistem tüm insanlar ve toplumlar için uygulanabilir bir özelliğe sahiptir. Hiçbir tarihî dönem ya da coğrafi bölgeyle sınırlı değildir.

B. Denge

Kapsamlı olması dolayısıyla İslâm eğitim sistemi, bir bireyin yaşamının her yönünü dengeli bir şekilde geliştirir. İslâm'da insan kişiliği, topluma yararlı ve erdemli bir üye yetiştirecek bir usulle geliştirilmesi gereken potansiyel bir iç güçtür. Ne pasiflik ne de aşırı hâkimiyet toplum için yararlı ve elverişlidir. Bu nedenle, bu sistemde eğitilen kimseler, kendi manevî ve maddî ihtiyaçlarını dengelemek suretiyle nasıl itidale ulaşacaklarını öğrenirler. Onlar manevî ihtiyaçlarını karşılamak için maddî ihtiyaçlarını, ya da bu durumun tersini, ihmal etmenin kendi refahları için zararlı olduğunu öğrenirler. İnsan kişiliğinin yalnız bir yönü, diğer yönleri adına harcanamaz. Bazı Müslüman âlimler şöyle söylemişlerdir: "Ebediyen yaşayacakmış gibi bu dünya için; yarın ölecekmiş gibi Ahiret için çalış."

Bireyler, diğer ihtiyaçlarını göz ardı edecek derecede, yalnızca arzularını tatmin ettiklerinde, parçalanmış kişilikler ve uyumsuz davranışlar geliştirirler. Bunun nihai neticesi ise, mutsuz bir bireydir. Bu mutsuz insanların birçoğu, materyalizmin manevî gelişim üzerine önemini vurgulayan sistemlerde eğitilmişlerdir. Bu eğitim sistemlerinde hocalık yapan pek çok eğitimci, öğrencilerine maddî başarı arzusunu aşulamakta ve öğrencilerinin hedeflerini gerçekleştirecekleri vasıtaları dikkate almamaktadırlar. Ahlâkın kıymetini önemsememeyi öğrenen bu öğrenciler, hedeflerini gerçekleştirmek için gayrı-ahlakî vasıtaları meşru yollar olarak kabul ederler.

Örneklendirmek gerekirse; bir öğrenci, iyi bir doktor olmak için ahlakî bir arzu duyuyor olabilir. Bu hedefi için, bay ya da bayan o öğrenci,

eğitmcileri maddî başarının insan yaşamından daha önemli olduğuna inanan yetkin bir üniversiteye girmiş olabilir. Sonuç olarak öğrenci, bencilce rekabetçi ve benmerkezci olur. Değerlerin ve ahlâkın bu şekilde ihmal edilmesi, öğrencinin, başkalarına (kişisel ya da grup bazında) zarar vererek başarı elde etmesine yol açar. Bu tutum sebebiyle, maddî ya da manevî olsun, hiçbir şey, başarı hedefine ulaşmayı engellemeyecektir. Bu dengesiz birey, fiziksel ve maddî gayelerini gerçekleştirmek için manevî ihtiyaçlarını tamamen reddetmek isteyebilir.

Maddî gereksinimlerini tamamen ihmal ederek manevî ihtiyaçlarını tatmin eden bireyler de aynı zamanda kendi doğalarıyla çelişen kişilikler geliştireceklerdir. Bu gerçek dışı tutuma sahip olduklarından, dinlerine o kadar bağlanmış olabilirler ki maddî ve fiziksel hazlarını ihmal ederler. Onlar, kendi cinsel arzularının günah olabileceğini düşünebilirler ki bunun bir sonucu da gerçekliğin inkârıdır. Bu inkâr, onların bedenî tatminleriyle, manevî doyumları arasında bir iç karmaşaya yol açar. Onlar o kadar pasif olurlar ki yaşamak yerine yalnızca var olurlar. Bu davranış tarzı, İslâm'da savunulan dengeli kişiliğe ters düşmektedir. Allah şöyle buyuruyor:

Allah'ın sana bahşettiği (varlık) ile Ahiret Yurdunu iste, bu dünyadaki nasibini de unutma: Ancak Allah'ın sana ihsan buyurduğu gibi sen de öyle ihsanda bulun ve yeryüzünde (fırsat kollayarak) fesat çıkarmak isteme: Zira Allah fesat çıkaranları sevmez. (28:77)

C. Gerçekçilik

İslâm'da gerçekliğin doğru bir algısına sahip olmak için, dengeli bir kişilik zarurî bir gerekliliktir. Bireyler kendi kusur ve zayıflıklarından haberdar olduklarında, varlık gayelerini anlar ve yaşamlarını kabul ederler. Doğru ile yanlış ayırt ettiklerinden, gerçekliği yapıcı bir şekilde ele alır ve ondan geri çekilmezler. Mesela, sahte mutluluğu bulmak için, tahrip edici esaslar kullanmazlar.

Onlar, başkalarını eleştirmeden önce kendilerini incelemeyi tercih ederek iyi nitelikli kimselerden istekli olarak öğrenmeye çalışırlar (gözlem yoluyla öğrenme). Onların kararları sahte gerçekliğe dayalı olmayıp;

ancak muayyen şartlara uygun tepkilerdir. Hem olumlu hem de olumsuz dış güçlerin farkında olduklarından, yıkıcı etkilere yenik düşmeyeceklerdir. Kendi farkındalığı olan bireyler, yanlış varsayımlarla doğru gerçeklik arasını ayırt edebilir.

Bireyler, sadece gerçekçi bir görüşe ve kendi farkındalıklarına sahip olduklarında, sorumluluk ve zorlukları kolaylıkla kabul ederler. İslâmî bakış açısından sorumluluk, doğal bir insan vasfıdır. Şu iki Kur'an ayeti sorumluluğa yüklenen önemi göstermektedir:

Kitab'ı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip de (onu uygulamakta) kendinizi unutup musunuz? Akletmeyecek misiniz? (2:44)
Gerçekten Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik de onu üstlenmeyi reddettiler ve ondan korktular. İnsan ise, onu üstlendi. Hakikaten o, çok zalim çok cahildir. (33:72)

Güven, sorumluluğun bir parçasıdır. Kur'an'da belirtildiği üzere; güven, sorumluluklarla baş edebilmek için kişinin tüm duygu, his ve zihnî yeteneklerini kullanma yeteneği anlamına gelir. Sorumluluk sahibi kimseler, kendileri için belirlenmiş tüm hakları ve görevleri kabul eder, erdemli bir şekilde davranır ve uyarıcılara faziletli bir şekilde karşılık verirler. Onlar, kendilerini ve bu dünyadaki her şeyi dikkatle incelerler. Onlar, ideal değerler ışığında kendi davranışlarını değerlendirmekten korkmazlar. Onların davranış ve dünya görüşleri farkındalıklarını yansıtır. Bu farkındalığa sahip oldukları için, Kur'an'da açıklandığı gibi, insanlığın normal sınırlarını ihlâl etmezler. Normal sınırlar içinde kalmak, kişinin kendi değer ve ahlâk kodları bakış açısıyla diğerlerini anlamayı ve onlarla ilgilenmeyi gerektirir. Bu nedenle, eğer kişiler yaşamlarını ilâhi değerler üzerine temellendirirlerse, gereksinimlerini kendi doğalarına uygun bir yolla tatmin etmek için uygun metot ve vasıtalar seçebilirler. Dengeli bireyler, problemlerine mağlup olmak yerine; zorluklarına karşı en mantıklı çözümler bulmaya çalışırlar.

Birkaç Kur'an ayetinde Allah, insanların bilgiyi elde etme, artırma ve nakletme yeteneklerinin olduğunu söylemektedir. Mesela Allah şöyle bildirmektedir:

Ve Âdem'e tüm isimleri öğretti; sonra meleklere arz ederek: "Eğer doğru söyleyenlerseniz şunların isimlerini bana haber verin." dedi. (2:31)

Allah, şânı çok yüce olan, âlemlerin tek melikidir. Sana vahyi tam olarak bitmeden Kur'an'da acele etme, fakat de ki: "Ey Rabbim! Benim ilmimi artır." (20:114)

Özetlemek gerekirse, sorumluluk sahibi insanlar yaşamlarını kontrol eder ve durumlarını gerçekçi bir şekilde ele alırlar. İçinde buldukları kötü durumu Allah'ın iradesi olarak kabul eden ve yaşamlarını geliştirmek için gayretle çalışan bîçare kimseler, böyle kişilerin örneğidir. Maddî varlığa sahip olmak için hayal kurmak ya da gayrı-meşru yollar kullanmak yerine; kendi yeteneklerini en iyi şekilde kullanırlar.

D. Daimî Rehberlik

Unutkanlık insanın bir özelliğidir. İslâm'da insanoğlu, ayırt edici bir doğaya sahip biricik varlık olarak kabul edilir. Bu nedenle, İslâm eğitim sistemi insanlara, kendi doğalarına iki açıdan uyan, elverişli bir sistem sağlamaktadır. İlki; bu sistemin, insanları başkalarının fikir ve rehberliğini alıcı hale getirmek için sürekli eğitmesidir. İkincisi ise; bu sistemin grup etkisi (sosyalleşme) yoluyla, sosyal destek almanın vasıtalarını sağlamasıdır. Bu destek, ilâhî rehberlik üzerine temellenmelidir; aksi takdirde bu insan toplumu kaos içinde ve yıkıcı olacaktır.

Kişisel rehberliğe ilişkin olarak Allah, insanlara aracılığıyla yaşamları boyunca daimî rehberlik elde edecekleri, mükemmel bir şekilde bütünleşmiş ibadet sistemi vermiştir. İslâm'ın beş esası (kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekât ve hac), bu daimî rehberliği örneklemektedir.

Namazın pek çok amacı vardır, onlardan bir kısmı şu şekildedir: Temizlik, disiplin, sosyal bütünleşme, tevhit ve Allah'a teslimiyet. İnsanlar düzenli bir şekilde namaz kıldıklarında zamanlarını düzenlemeyi, manevî gereksinimlerini karşılamayı ve önyargılarını yok etmeyi öğrenirler. İnsanlar, fakir-zengin, genç-yaşlı, eğitilmiş-eğitimsiz, hep birlikte namaz kılmak için saf dururlar. Benzer şekilde farklı geçmişe sahip tüm

kadınlar da aynı safta namaz kılarlar. Bu şekilsel düzenleme, İslâm'ın eşitlikçi yapısını yansıtmaktadır.

Toplum üyeleri arasındaki sağlıklı bir ilişki, devam eden bir eğitim sistemi aracılığıyla kurulur. Zekât, bu ahengin güzel bir örneğidir. Bireyler, zekât vererek tamahlarının ve benmerkezciliklerinin üstesinden gelirler. Zekât müessesesi, toplumun farklı üyeleri arasında sağlıklı bir ilişkiyi pekiştiren bir ortam oluşturduğu için, toplumsal bir uyum meydana gelir. Ne zekâtı veren kimse kendisini üstün hisseder ne de alan kimse kendisini küçük hisseder. Zenginler ve fakirler samimi ve dostça bir ilişki geliştirebilirler.

Ramazan ayı boyunca her Müslüman, kendisini Allah'a teslim ederek yaşamını daha iyi bir duruma getirmeye çalışmalıdır. Oruçlu kişi, oto-kontrolü ve muhtemel olumsuzluğa karşı nasıl olumlu duygu geliştirilebileceğini öğrenme gibi pek çok mükâfat elde eder. Zengin kimse, oruç tutarak fakir ve muhtaç kimselerle empati kurmaya ve Allah'ın verdiklerine karşı minnet duymaya başlar.

Mâlî ve fiziksel bakımdan muktedir kimselerin ömürlerinde bir kez Mekke'de hac yapmaları gerekmektedir. Hacc'ın en önemli iki etkisi; sosyal bütünleşme ve sosyal birliktir.

Sürekli rehberliğin bir parçası olan sosyal destekle ilişkili olarak İslâm eğitim sistemi, bireye kişisel ihtiyaçlarını ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmesi için pek çok yol sağlar. Bireyleri yükümlülüklerine karşı duyarlı yapmak için Allah, toplumdaki üyelerinin sorumluluklarını kabul etmelerinin ve İslâmî prensipleri yaşamlarına uygulamalarının gerekliliğini hatırlatmasını ister. Rehberlik de karşılıklı olduğu için birey, topluma hatalarını ve yükümlülüklerini anlatmalıdır. Böylece, açıklandığı üzere İslâm eğitim sisteminde daimî rehberlik, toplum kadar bireyi de etkilemektedir.

E. Eşsizlik

Tarihsel açıdan bakıldığında İslâm eğitim sistemi, insan potansiyelini geliştirmek ve insanoğlunun yeteneklerinden azamî düzeyde kullanım

elde etmesi için gelen yeni bir yaklaşımdı. Bu sistem insanlığın entelektüel gelişmesi için hâlâ önemli bir katkıda bulunmaktadır. Özelliklerinde gösterildiği gibi bu sistem, amaç ve gayeleri açısından eşsizdir. Her ne kadar birey ve toplum birbiriyle ilgili ise de; onlar aynı zamanda farklı özelliklerle ayrı birimlerdir. Bu iki birim arasında ahenkli bir ilişki, toplumu düzenlemek için İslâmî prensipleri tatbik etmekle sağlanır. İslâm'da savunulan sosyal uyumdan filizlenen sosyo-ekonomik bir denge, toplumun çeşitli tabakaları ve ilgi grupları tarafından oluşturulur. Bu düzenlemeyle bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar, öyle bir ahenk oluşturur ki, birey kendi doğasını yansıtırken toplumun da kendi dünyasına ayna tutar.

Bu dengeyle ilişkili olarak bu eğitim sisteminin yapısı, sosyo-ekonomik tabakaları ve etnik-ırksal geçmişleri ne olursa olsun ve her tarihî dönem ve coğrafi bölgedeki her insan ve insan gruplarına uygulanabilecek esnek bir yapıya sahiptir. Bu nitelikler muayyen metotlar vasıtasıyla uygulanabilir.

5. Metotlar

Bir eğitim sisteminin amaçları ve özellikleri, o sistemde aktif eğitimcilerin kullandığı metotlar vasıtasıyla yerine getirilebilir. Eğitim sistemine uygulama noktasında bu metotlar oldukça önemli araçlardır. Bu metotları inceleme suretiyle bir kişi bu sistemin insan doğası için uygun olup olmadığını ve insanoğlunun psikolojik olgunlaşması ve gelişimi için elverişli olup olmadığını belirleyebilir. İslâm eğitim sistemi geniş bir metot çeşitliliği sunduğu için, hem profesyonel hem de sıradan kimseler ondan istifade edebilir. Aslında, bu geniş kapsamlı mevcut ve kabul edilebilir eğitim metotları, bu sistemin ne kadar teferruatlı ve esnek olduğunu göstermektedir.

İslâm'da birkaç çeşit eğitim metodu vardır, bazıları şunlardır: Gözlem yoluyla öğrenme (model alma ve taklit); nasihat yoluyla öğrenme; eğlenme ve boş vakit aktiviteleri ve kıssalardan elde edilen bilgiyi kapsayan yöneltme-yönlendirme (orientation) yoluyla öğrenme; yaparak ve

tekrar yoluyla öğrenme ve mükâfat ve ceza yoluyla öğrenme. Bu metotlar doğal bir kademe izlemektedir.

A. Gözlem Yoluyla Öğrenme

Bazı psikolojik teoriler, insanların, başkalarını gözleyerek ve taklit ederek öğrendiklerini vurgulamaktadır. Bandura, Twain ve Skinner gibi teorisyenler, çalışmalarında gözlem yoluyla öğrenmeyi tartışmışlardır. Bandura (1961), çocukların, ahlâki başkalarının davranışını taklit ederek ve gözlemleyerek öğrendikleri teorisini ortaya koymuştur.⁵ Genel olarak rol modeller, rol modelin hususî yönlendirmesine bağlı olarak, insan davranışının ya iyi ya da kötü örnekleri olabilirler. Bu yolla, İslâm'da rol modeller bütüncül ve dengeli bir kişilikten gelen güzel davranışı sergileme-
lidirler.

İnsanlara, hakikat ve derunî arayışlarında yardım etmek için Allah, onları eğitecek rol modeller olarak peygamberler ve elçiler göndermiştir, zira bu peygamberler ve elçiler, inançları birleştirip, kişilikleri tamamlarlar. Böylece, tarih boyunca peygamberler ve elçiler şeklinde daha geniş bir modellik ortaya konmuştur. Allah'ın buyurduğu gibi, Hz. Muhammed (sav), dürüst kimsenin ideal örneğine hizmet etmiştir:

Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, Biz seni onlara (şerli işlerinde) koruyucu olarak göndermedik. (4:80)

Bu nedenle Allah, tüm Müslümanlara Peygamber'in öğretisini takip etmeyi emreder.

Nasıl ki ahlâk, öğrenme yoluyla öğretiliyorsa; ahlâksızlık da ahlâki bozuk rol modeller aracılığıyla iletilir ve nakledilir. Bu kötü rol modeller tehlikelidirler, çünkü ahlâksızlık söndürülmesi imkânsız bir ateş gibi toplumun tüm seviyelerine yayılır.

⁵ Albert Bandura, *Social Learning Theory*, (New York: General Learning Press, 1971); ve A. Bandura, D. Ross ve S. Ross, "Transmission of Aggression Through Imitation of Aggression Models", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 63 (1961), ss. 375-382.

B. Nasihat Yoluyla Öğrenme

İnsanların, başkalarını gözleyerek ve taklit ederek bilgi elde ettiği öncülünü kabul ettikten sonra, ikinci öğrenme metodunu geliştirebiliriz: Nasihat yoluyla öğrenme. İnsanlar, ihtiyaçlarını gözden geçirmek ve yaşamda büyük kararlar almak için önemli kimselerin fikirlerine başvururlar. Bu nasihat, onlara özel problemlerini aşmaları ve sağlam kararlar almaları hususunda yardım eder. Bu nedenle, bir kimsenin rehberlik ve yardım aradığı bu gibi durumlarda doğru model olma oldukça önemlidir. Herkes, muayyen alanlarda, sınırlı bilgiye sahiptir. Mesela, bir sigorta kullanımı hakkında bilgi almak için bir doktor sigorta acentesine gider. Tersine, sigorta acentesi hasta olduğunda, bay ya da bayan, o da nasihat ve yardım için bir doktora gider.

Nasihat, uzun süreli ve kısa süreli olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Akran baskısı (desteği) kısa süreli nasihat olarak düşünülebilir. Akran etkisi genellikle geçici olduğundan, bu nasihatın, tekrar yoluyla desteklenmesi gerekmektedir. Uzun süreli nasihat ise, daha kalıcı olduğu için, nasihatın en yararlı olan şeklidir. Allah, Müslümanlara daimî bir rehberlik, istikamet kaynağı ve muteber nasihatın her zaman mevcut kaynağı olan Kur'an'ı vermiştir. Saygı duyulan ve geçerli olarak kabul edilen her nasihat, makbul bir karşılığı teşvik eder. Dürüst bir modelden gelen nasihat, özellikle de modelin davranışları, sözleriyle uyum gösteriyorsa alıcıyı etkileyebilir. Bu nedenle, geçerli kabul edilen her nasihat, arzulanan sonucu sağlamada daha büyük bir ihtimale sahiptir. Başka bir deyişle; iyi bir danışmandan gelen iyi bir nasihat, olumlu sonuçlar getirmede daha iyi bir ihtimal taşır, çünkü alıcı rehberliği gönlüyle alacaktır. Allah şöyle buyurmaktadır:

Şüphesiz Allah, emaneti ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adalet ile hükmetmenizi emreder. Şüphesiz Allah, bununla size ne güzel vaaz veriyor! Şüphesiz Allah, işitendir, görendir. (4:58)

Allah, Kur'an'da nasihatten nasıl istifade edileceğini ve yapıcı tekniklerin davranışı değiştirmeye zorladığını açıklar.

C. Yönelme-Yönlendirme Yoluyla Eğitim

Yönelme, bir bireyin yönelim duygularını ahlâkî ilgilerine çekmek anlamına gelir. Bir kişi, yaşamının amacını anladığında, çevresinde ne olursa olsun onları nasıl kullanacağını daha iyi bir şekilde tasarlar ve planlar. Yönelme, özellikle nasihat sağlamsa ve samimi bir kimseden geliyorsa, nasihatın olumlu bir meyvesi olur.

Yönlendirmeler; kıssalar ve öğretici hikâyeler, etkinlikler ya da boş zaman uğraşlarıyla verilebilir. Allah, insanların, diğer kişilerin tecrübelerinin hikâyelerini dinlemeye meyilli olduğunu bilir. Bu nedenle, Kur'an'da gerçek ve öğretici pek çok kıssa sunulmaktadır. Bu kıssalar, insanları eğitmede kıymetli araçlar olarak kullanılabilir. Bu kıssaların pek çoğunda eski zamanlarda vukua gelen olaylar, tüm zamanlara hitap eden örneklerdir. Çoğu kez kıssayla ahlâkî bir dersin bağlantısı kurulur; örneğin İsa, Musa ve milletlerinin rivayetleri. Böylelikle, okuyucu bu şahsiyetlerle özdeşleşebilir ve sonuç olarak ahlâkî davranışı benimser. İslâmî değerleri ve prensipleri öğretmenin yolu olarak bu kıssalar, insanlara İslâm'ın hem teorisini hem de pratiğini naklederler. Her kıssa, yalnızca olayların vuku bulduğu zamanda yaşayanlar için değil, aynı zamanda her tarihî devirde yaşayan tüm insanlar için ahlâkî nasihat sağlar. Esasında, bu kıssaların ahlâkî zaman ötesidir.

İnsanlar, hakikî tecrübelerden öğrenirler. Merhametli ve şefkatli olan Allah, geçmiş vahiylerdeki mevcut yanlış yorumları düzeltmek, kötü alışkanlıkları ve zayıf davranışları göstermek ve zararlı davranış kalıplarını ıslah etmek için gerekli ıslah edici eylemleri açıklamak için Kur'an'ı vahyetmiştir.

İslâm'da birey, boş vakti verimli bir şekilde kullanmalıdır. Bu sebeple Allah, kişisel ihtiyaçlarını karşılamaları ve diğerlerinin ihtiyaçlarına hitap etmeleri için tüm Müslümanların her gün beş vakit namaz kılmalarını ister. Benzer şekilde, boş vakti içki içmek, kumar oynamak, gıybet ve dedikodu yapmak gibi zararlı amaçlar için kullanmak da yasaklanmıştır.

D. Mükâfat ve Ceza Yoluyla Eğitim

Bir kişiyi eğitmedeki tüm metotlar başarısız olduğunda, Allah, yapıcı davranış değişikliğini sağlamak için farklı ceza biçimleri emretmektedir. Allah'ın buyurduğu gibi cezanın bir şekli, bireyleri, davranışlarının ağır sonuçları hakkında bilinçli yapmaktadır.

Onların malları ve evlatları senin hoşuna gitmesin. Allah, ancak bunlarla kendilerine dünya hayatında azap etmek istiyor. (9:55)

Şayet bireyler olumsuz davranışlarını bilmeyi reddederlerse, davranışlarını değiştirmek için baskı uygulanmalıdır.

Eğer Allah'ın fazlı ve rahmeti dünya ve Ahirette üzerinizde olmasaydı, aktarmış olduğunuz dedikodudan dolayı elbette size büyük bir azap dokunurdu. (24:14)

Allah'ın cezası dışında en nihaî ceza çeşidi, Kıyamet günü mükâfat ve ceza adaleti üzerine dayanır.

308

OMÜİFD

Ve onlar için orada (Tevrat'ta) hükmettik: "Cana can, göze göz, dişe diş, kulağa kulak, buruna burun ve yaralamalarda (benzer) bir karşılık vardır." Ancak kim hayır için ondan vazgeçerse, bu geçmiş günahlarının bir kısmına kefarete olacaktır. Ve Allah'ın vahyettiğine göre hüküm vermeyenler, işte onlar zalimlerin ta kendileridir. (5:45)

7. Sonuç

Kısacası, bunlar, İslâm'da kullanılan eğitim metotlarının bazılarıdır. Tüm sistem, Kur'anî prensiplerden ve Hz. Muhammed (sav)'in Hadislerinden neşet eder. Bu prensipler katı ve zaman-mekânla durağan olmadığından, biz, tüm kültür ve toplumlar için uygulanabilir olan öğrenme teorilerini geliştirmede gerekli materyalleri onlardan çıkarabiliriz.

